

VÝVOJ PORTUGALSKÉHO JAZYKA

JAN HRICSINA

KAROLINUM

Vývoj portugalského jazyka

Jan Hricsina

Recenzovali:

prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

Mgr. Iva Svobodová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Jan Hricsina, 2015

ISBN 978-80-246-2963-6

ISBN 978-80-246-2979-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

1. ÚVOD ----- 11

- 1.1 Slovo úvodem ----- 12
- 1.2 Seznam použitých zkratek ----- 13
- 1.3 Znak fonologické transkripce užitý v této učebnici ----- 14

2. VÝVOJ JAZYKA ----- 17

- 2.1 Obecné principy jazykového vývoje ----- 18
- 2.2 Příčiny jazykových změn ----- 21
 - 2.2.1 Vnější příčiny ----- 22
 - 2.2.2 Vnitřní příčiny ----- 24
- 2.3 Přehled fonetických změn ----- 26

3. LIDOVÁ LATINA A PROCES ROMANIZACE ----- 31

- 3.1 Lidová latina ----- 32
- 3.2 Zdroje lidové latiny ----- 33
- 3.3 Romanizace ----- 37
- 3.4 Klasifikace románských jazyků ----- 38

4. JAZYKOVÝ VÝVOJ LIDOVÉ LATINY ----- 41

- 4.1 Vokální systém lidové latiny ----- 42
 - 4.1.1 Přízvuk ----- 42
 - 4.1.2 Vokály přízvučné ----- 43
 - 4.1.3 Vokály nepřízvučné ----- 45
- 4.2 Konsonantický systém lidové latiny ----- 45
 - 4.2.1 Úvod ----- 45
 - 4.2.2 Jednoduché konsonanty ----- 46
 - 4.2.3 Konsonantické skupiny ----- 47
 - 4.2.4 Konsonanty na konci slova ----- 49
 - 4.2.5 Další změny ----- 50
- 4.3 Morfosyntaktický systém lidové latiny ----- 50
 - 4.3.1 Substantivum ----- 50
 - 4.3.1.1 Úvod ----- 50
 - 4.3.1.2 Deklinace substantiv ----- 51
 - 4.3.1.3 Rod substantiv ----- 53
 - 4.3.2 Adjektivum ----- 53
 - 4.3.2.1 Typy adjektiv ----- 53
 - 4.3.2.2 Stupňování adjektiv ----- 54
 - 4.3.3 Člen ----- 54

- 4.3.4 Zájmena ---- 55
 - 4.3.4.1 Osobní zájmena ---- 55
 - 4.3.4.2 Přivlastňovací zájmena ---- 56
 - 4.3.4.3 Ukazovací zájmena ---- 56
 - 4.3.4.4 Vztažná zájmena ---- 57
 - 4.3.4.5 Tázací zájmena ---- 57
 - 4.3.4.6 Neurčitá zájmena ---- 58
 - 4.3.4.7 Záporná zájmena ---- 58
- 4.3.5 Číslovky ---- 58
- 4.3.6 Sloveso ---- 59
 - 4.3.6.1 Úvod ---- 59
 - 4.3.6.2 Indikativ ---- 60
 - 4.3.6.2.1 Prézens (*laudō*) ---- 60
 - 4.3.6.2.2 Imperfektum (*laudābam*) ---- 60
 - 4.3.6.2.3 Futurum I (*laudābō*) ---- 60
 - 4.3.6.2.4 Perfektum (*laudāvī*) ---- 61
 - 4.3.6.2.5 Plusquamperfektum (*laudāveram*) ---- 62
 - 4.3.6.2.6 Futurum II (*laudāverō*) ---- 62
 - 4.3.6.3 Konjunktiv ---- 62
 - 4.3.6.3.1 Prézens (*laudem*) ---- 62
 - 4.3.6.3.2 Imperfektum (*laudārem*) ---- 62
 - 4.3.6.3.3 Perfektum (*laudāverim*) ---- 63
 - 4.3.6.3.4 Plusquamperfektum (*laudāvissem*) ---- 63
 - 4.3.6.4 Imperativ ---- 63
 - 4.3.6.4.1 Imperativ I (*laudā*) ---- 63
 - 4.3.6.4.2 Imperativ II (*laudātō*) ---- 64
 - 4.3.6.5 Nefinitní tvary slovesné ---- 64
 - 4.3.6.5.1 Infinitiv ---- 64
 - 4.3.6.5.1.1 Infinitiv (*laudāre*) ---- 64
 - 4.3.6.5.1.2 Infinitiv futura aktiva (*laudātūrum esse*) ---- 64
 - 4.3.6.5.1.3 Infinitiv perfekta aktiva (*laudāvisse*) ---- 64
 - 4.3.6.5.1.4 Infinitiv pasiva
(*laudārī, laudātum esse, laudātum iri*) ---- 64
 - 4.3.6.5.2 Participium ---- 65
 - 4.3.6.5.2.1 Participium pasivní (*laudātus*) ---- 65
 - 4.3.6.5.2.2 Participium aktivní (*laudāns*) ---- 65
 - 4.3.6.5.2.3 Participium futura aktiva (*laudātūrus*) ---- 65
 - 4.3.6.5.3 Supinum (*laudātum*) ---- 65
 - 4.3.6.5.4 Gerundium ---- 65
 - 4.3.6.5.4.1 Gerundivum (*laudandus*) ---- 65
 - 4.3.6.5.4.2 Gerundium (*laudandō*) ---- 65
 - 4.3.6.6 Shrnutí vývoje slovesa ---- 66
- 4.3.7 Adverbium ---- 67
 - 4.3.7.1 Úvod ---- 67
 - 4.3.7.2 Adverbia dochovaná v románských jazycích ---- 67
 - 4.3.7.3 Zaniklá adverbia ---- 68
 - 4.3.7.4 Stupňování adverbí ---- 68
- 4.3.8 Předložky ---- 68
 - 4.3.8.1 Úvod ---- 68
 - 4.3.8.2 Primární předložky ---- 69
 - 4.3.8.3 Sekundární předložky ---- 69
- 4.3.9 Spojky ---- 70
 - 4.3.9.1 Souřadící spojky ---- 70
 - 4.3.9.2 Podřadící spojky ---- 70

5. ETNICKÁ A JAZYKOVÁ CHARAKTERISTIKA PYRENEJSKÉHO POLOOSTROVA

PŘED VZNIKEM PORTUGALSKÉHO KRÁLOVSTVÍ ---- 71

- 5.1 Prerománské osídlení Pyrenejského poloostrova ---- 72
 - 5.1.1 Úvod ---- 72
 - 5.1.2 Baskové ---- 72
 - 5.1.3 Ligurové ---- 73
 - 5.1.4 Illyrové ---- 73
 - 5.1.5 Iberové ---- 73
 - 5.1.6 Tartésové ---- 74
 - 5.1.7 Kantabrové a Asturové ---- 74
 - 5.1.8 Keltové ---- 74
 - 5.1.9 Féničané ---- 75
 - 5.1.10 Řekové ---- 75
 - 5.1.11 Kartaginci ---- 75
- 5.2 Příchod Římanů ---- 75
- 5.3 Invaze germánských kmenů ---- 77
 - 5.3.1 Svěvové ---- 77
 - 5.3.2 Vizigóti ---- 78
- 5.4 Arabská okupace Pyrenejského poloostrova ---- 79
 - 5.4.1 Příchod arabů a následná *reconquista* ---- 79
 - 5.4.2 Jazyková situace na Pyrenejském poloostrově v době arabské nadvlády ---- 80
 - 5.4.3 Založení Portugalského království ---- 81

6. Periodizace portugalského jazyka ---- 83

- 6.1 Úvod ---- 84
- 6.2 Preliterární období vývoje portugalského jazyka ---- 84
- 6.3 Období staré portugalského jazyka ---- 85
- 6.4 Období střední portugalského jazyka ---- 85
- 6.5 Období klasické a moderní portugalského jazyka ---- 86
- 6.6 Periodizace portugalského jazyka podle Francisca da Silveiry Buena ---- 87
- 6.7 Periodizace portugalského jazyka podle Iva Castra ---- 87
- 6.8 Periodizace psané portugalského jazyka podle Evanilda Bechary ---- 88
- 6.9 Periodizace portugalského jazyka uplatněná v této učebnici ---- 89

7. Nejstarší portugalsky psané texty ---- 93

- 7.1 Úvod ---- 94
- 7.2 *Auto de Partilhas a Testamento de 1193* ---- 94
- 7.3 *Testamento de Afonso II* ---- 96
- 7.4 *Notícia de Torto* ---- 96
- 7.5 Cesta k objevení nových textů ---- 98
- 7.6 *Notícia de Fiadores* ---- 99
- 7.7 *Pacto de Gomes Pais e Ramiro Pais* ---- 99
- 7.8 Klasifikace staroportugalských textů ---- 100
 - 7.8.1 Úřední texty ---- 100
 - 7.8.1.1 Panovnícké listiny (*diplomas reais*) ---- 100
 - 7.8.1.2 Soukromé listiny (*diplomas particulares*) ---- 101
 - 7.8.1.3 Místní zákony (*leis locais*) ---- 102
 - 7.8.1.4 Obecné zákony (*leis gerais*) ---- 102
 - 7.8.2 Literární texty ---- 102

8. JAZYKOVÝ VÝVOJ STARÉ A STŘEDNÍ PORTUGALŠTINY ---- 105

- 8.1 Vokální systém staré a střední portugalského jazyka ---- 106
 - 8.1.1 Vokály přízvučné ---- 106

- 8.1.2 Vokály nepřízvučné ---- **108**
 - 8.1.2.1 Vokály nepřízvučné finální ---- **108**
 - 8.1.2.2 Vokály nepřízvučné nefinální ---- **109**
- 8.1.3 Diftongy a hiáty ---- **111**
- 8.1.4 Nazální vokály ---- **112**
- 8.1.5 Nazální diftongy ---- **114**
- 8.2 Konsonantický systém staré a střední portugalštiny ---- **115**
 - 8.2.1 Počáteční konsonanty jednoduché ---- **115**
 - 8.2.1.1 Okluzivy ---- **115**
 - 8.2.1.2 Nazály ---- **117**
 - 8.2.1.3 Likvidy ---- **118**
 - 8.2.1.4 Frikativy ---- **118**
 - 8.2.1.5 Palatály ---- **118**
 - 8.2.1.6 Sibilanty ---- **119**
 - 8.2.2 Počáteční konsonantické skupiny ---- **119**
 - 8.2.2.1 Skupiny konsonant + /l/ ---- **119**
 - 8.2.2.2 Skupiny konsonant + /r/ ---- **120**
 - 8.2.2.3 Skupina velární konsonant + /w/ ---- **120**
 - 8.2.2.4 Skupina konsonantů /d/ + /j/ ---- **121**
 - 8.2.3 Jednoduché konsonanty uvnitř slova ---- **121**
 - 8.2.3.1 Okluzivy ---- **121**
 - 8.2.3.2 Nazály ---- **122**
 - 8.2.3.3 Likvidy ---- **123**
 - 8.2.3.4 Frikativy ---- **123**
 - 8.2.3.5 Palatály ---- **124**
 - 8.2.3.6 Sibilanty ---- **124**
 - 8.2.4 Konsonantické skupiny uvnitř slova ---- **125**
 - 8.2.4.1 Zdvojené konsonanty ---- **125**
 - 8.2.4.2 Skupina /ks/ ---- **126**
 - 8.2.4.3 Skupina neznělý konsonant + likvida ---- **126**
 - 8.2.4.4 Skupiny <ss>+<i> a <sc>+<e, i> ---- **126**
 - 8.2.4.5 Skupina /gr/ ---- **126**
 - 8.2.4.6 Skupiny /gn/ a /ngl/ ---- **126**
 - 8.2.4.7 Skupiny /kt/ a /pt/ ---- **127**
 - 8.2.4.8 Skupina /bl/ ---- **127**
 - 8.2.4.9 Skupiny /pl, fl, kl, gl/ ---- **127**
 - 8.2.4.10 Skupiny vokál + /l/ + /t, p, ʒ/ ---- **128**
 - 8.2.4.11 Skupiny s nazálními konsonanty /m, n/ ---- **128**
 - 8.2.4.12 Skupiny /lb/ a /rb/ ---- **128**
 - 8.2.5 Konsonanty na konci slova ---- **129**
 - 8.2.5.1 Vývoj konsonantů na konci slova ---- **129**
 - 8.2.5.2 Vznik nových konsonantů na konci slova ---- **129**
 - 8.2.6 Konsonantický systém staré a střední portugalštiny - shrnutí ---- **129**
- 8.3 Morfosyntaktický systém staré a střední portugalštiny ---- **130**
 - 8.3.1 Substantivum ---- **130**
 - 8.3.1.1 Paradigmatické třídy substantiv ---- **131**
 - 8.3.1.2 Rod substantiv ---- **131**
 - 8.3.1.3 Číslo substantiv ---- **132**
 - 8.3.2 Adjektivum ---- **132**
 - 8.3.2.1 Paradigmatické třídy adjektiv ---- **132**
 - 8.3.2.2 Stupňování adjektiv ---- **133**
 - 8.3.2.3 Postavení adjektiv ---- **133**
 - 8.3.3 Člen ---- **133**

- 8.3.4 Zájmena ---- **134**
 - 8.3.4.1 Osobní zájmena ---- **134**
 - 8.3.4.2 Přivlastňovací zájmena ---- **135**
 - 8.3.4.3 Ukazovací zájmena ---- **136**
 - 8.3.4.4 Vztažná a tázací zájmena ---- **137**
 - 8.3.4.5 Neurčitá zájmena ---- **137**
 - 8.3.4.6 Záporná zájmena ---- **138**
- 8.3.5 Číslovky ---- **138**
- 8.3.6 Sloveso ---- **138**
 - 8.3.6.1 Paradigmatické třídy sloves ---- **138**
 - 8.3.6.2 Morfologie slovesa ve staré portugalské ---- **139**
 - 8.3.6.2.1 Indikativ ---- **139**
 - 8.3.6.2.1.1 Prézens ---- **139**
 - 8.3.6.2.1.2 Imperfektum ---- **140**
 - 8.3.6.2.1.3 Futurum ---- **141**
 - 8.3.6.2.1.4 Kondicionál ---- **141**
 - 8.3.6.2.1.5 Jednoduché perfektum ---- **142**
 - 8.3.6.2.1.6 Složené perfektum ---- **145**
 - 8.3.6.2.1.7 Jednoduché plusquamperfektum ---- **146**
 - 8.3.6.2.2 Konjunktiv ---- **147**
 - 8.3.6.2.2.1 Prézens ---- **147**
 - 8.3.6.2.2.2 Imperfektum ---- **148**
 - 8.3.6.2.2.3 Futurum ---- **149**
 - 8.3.6.2.3 Imperativ ---- **150**
 - 8.3.6.2.4 Složené časy ---- **150**
 - 8.3.6.2.5 Finitní tvary slovesné - shrnutí ---- **151**
 - 8.3.6.2.6 Nefinitní tvary slovesné ---- **151**
 - 8.3.6.2.6.1 Infinitiv ---- **151**
 - 8.3.6.2.6.2 Flektivní infinitiv ---- **152**
 - 8.3.6.2.6.3 Participium aktivní (prézentní) ---- **153**
 - 8.3.6.2.6.4 Participium pasivní (minulé) ---- **153**
 - 8.3.6.2.6.5 Gerundium ---- **153**
 - 8.3.6.2.6.6 Slovesné perifráze ---- **154**
- 8.3.7 Adverbium ---- **154**
 - 8.3.7.1 Tvoření adverbíí ---- **154**
 - 8.3.7.2 Některá staroportugalská adverbia ---- **155**
 - 8.3.7.3 Zájmenná příslovce ---- **157**
- 8.3.8 Předložky ---- **157**
- 8.3.9 Spojky ---- **159**
 - 8.3.9.1 Souřadící spojky ---- **159**
 - 8.3.9.2 Podřadící spojky ---- **159**
- 8.3.10 Slovní zásoba ---- **160**

9. JAZYKOVÝ VÝVOJ KLASICKÉ A MODERNÍ PORTUGALŠTINY ---- 161

- 9.1 Vokalický systém klasické a moderní portugalské ---- **162**
 - 9.1.1 Vokály přízvukné ---- **162**
 - 9.1.2 Vokály nepřívukné ---- **162**
 - 9.1.2.1 Vokály nepřívukné finální ---- **163**
 - 9.1.2.2 Vokály nepřívukné nefinální ---- **164**
 - 9.1.3 Změny vokalického systému v 19. století ---- **165**
- 9.2 Konsonantický systém klasické a moderní portugalské ---- **165**
 - 9.2.1 Simplifikace subsystému sibilant ---- **165**
 - 9.2.2 Simplifikace opozice /tʃ/ - /ʃ/ ---- **166**

- 9.2.3 Palatalizace implozivního /s/ a /z/ ---- **166**
- 9.2.4 Reorganizace opozice /r/ - /ʀ/ ---- **167**
- 9.3 Morfosyntaktický systém klasické a moderní portugalštiny ---- **167**
 - 9.3.1 Člen ---- **167**
 - 9.3.2 Osobní předmětová zájmena ---- **167**
 - 9.3.3 Zápor ---- **168**
 - 9.3.4 Oslovování ---- **168**
 - 9.3.5 Sloveso ---- **168**
 - 9.3.5.1 Indikativ jednoduchého futura (*falarei*) ---- **169**
 - 9.3.5.2 Indikativ složeného futura (*tereí falado*) ---- **169**
 - 9.3.5.3 Kondicionál (*falaria*) ---- **169**
 - 9.3.5.4 Indikativ složeného perfekta (*tenho falado*) ---- **170**
 - 9.3.5.5 Indikativ jednoduchého plusquamperfekta (*falara*) ---- **170**
 - 9.3.5.6 Gerundium (*falando*) ---- **171**
 - 9.3.5.7 Participium minulé (*falado*) ---- **171**
 - 9.3.5.8 Slovní zásoba ---- **171**
- 10.1 Historické okolnosti vývoje brazilské portugalštiny ---- **174**
- 10.2 Jazykový vývoj brazilské portugalštiny ---- **176**
 - 10.2.1 Fonologický systém brazilské portugalštiny ---- **176**
 - 10.2.2 Morfosyntaktický systém ---- **178**
 - 10.2.3 Slovní zásoba ---- **179**

11 ETYMOLOGICKÁ CVIČENÍ ---- 181

PŘÍLOHA - UKÁZKA NEJSTARŠÍCH PORTUGALSKÝCH TEXTŮ ---- 185

BIBLIOGRAFIE ---- 196

REJSTŘÍK ---- 200

1
ÚVOD

1.1 SLOVO ÚVODEM

Předkládaná učebnice, jež představuje první ucelený český text věnovaný vývoji portugalštiny, je určena nejen vysokoškolským studentům oboru portugalské filologie, ale i širší romanistické obci. U čtenářů se předpokládají základní znalosti jak portugalského jazyka, tak obecných disciplín, jako jsou fonetika, fonologie a obecná lingvistika. Pro četbu následujícího textu je také nutná alespoň základní orientace v klasické latině.

Naším záměrem bylo seznámit čtenáře jak s jazykovým vývojem portugalštiny z latiny až do současné fáze jazyka, tak s problematikou poněkud širšího charakteru. Zřetel je tedy kladen nejen na čistě lingvistické otázky, nýbrž také na problémy filologické či obecně romanistické. V textu tak čtenář najde poučení o obecných principech jazykového vývoje, lidové latině a procesu romanizace. Kniha se dále věnuje vývoji zvukové stránky a morfosyntaxi lidové latiny. Následuje kapitola zabývající se etnickou situací na Pyrenejském poloostrově před příchodem Římanů a také otázkou jazykového substrátu, superstrátu a adstrátu. Poměrně podrobně se věnujeme také otázce periodizace portugalského jazyka a problematice nejstarších portugalských textů. Poté se již soustředíme na jazykový vývoj portugalštiny. Naším cílem bylo, aby si čtenář utvořil jasnou představu o tom, jak vypadal portugalský jazyk v jednotlivých fázích svého vývoje, a proto popisujeme jazykový vývoj v jednotlivých obdobích odděleně. Nejdříve se tedy čtenář seznámí s vývojem lidové latiny, poté s jazykovým vývojem v období staré a střední portugalštiny a nakonec klasické a moderní portugalštiny. Vzhledem k autonomnímu vývoji portugalštiny v Brazílii, jenž vedl k vytvoření dvou poměrně odlišných variant jednoho jazyka, si také podrobně popíšeme vývoj brazilské portugalštiny. Důležitou součástí učebnice jsou rovněž etymologická cvičení, jež mohou posloužit studentům k procvičení vyvozování hláskového vývoje v jednotlivých fázích portugalštiny. Na seminářích věnovaných rozboru staroportugalských textů mohou být využity také ukázky nejstarších portugalských textů.

V romanistické části práce jsme se opírali zejména o knihu Bohumila Zavadila *Vývoj španělského jazyka I.* a monografii finského lingvisty Veikka Väinänen *Introduction au latin vulgaire*. V částech věnovaných vývoji portugalštiny byly nejdůležitějšími prameny kniha portugalského odborníka na starou portugalštinu Iva Castra *Curso de*

História da Língua Portuguesa či její novější vydání *Introdução à História do Português*, monografie brazilské diachronní lingvistky Rosy Virginie Mattos e Silvy *O Português Arcaico* nebo zdařilá publikace *História da Língua Portuguesa*, jejímž autorem je francouzský lingvista Paul Teyssier.

Vzhledem k tomu, že se u čtenářů předpokládají základní znalosti portugalštiny, neuvádíme důsledně české ekvivalenty portugalských slov. Přízvuk je u příkladových slov uváděn pouze tam, kde je to žádoucí z hlediska výkladu, např. v kapitole věnované vývoji latinských vokálů. Při exemplifikaci vývoje jednotlivých slov vycházíme tradičně z formy latinského akuzativu, z níž se vyvinula drtivá většina portugalského lexika.

Na tomto místě bych rád také poděkoval oběma recenzentům prof. PhDr. Bohumilu Zavadilovi, CSc., a Mgr. Ivě Svobodové, Ph.D., za pečlivé pročtení textu a podnětné připomínky, jež přispěly k vylepšení jeho definitivní podoby. Cenné rady týkající se překladů ze staré portugalštiny do češtiny poskytla PhDr. Petra Vavroušová a za technickou pomoc s pořizováním obrazových příloh vděčím Alexandru Puškinovi. V neposlední řadě děkuji rovněž své ženě Mgr. Nině Hricsina Puškinové za jazykovou revizi textu a vytvoření příjemného pracovního prostředí.

1.2 SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

abl.	- ablativ
adj.	- adjektivum
adv.	- adverbium
akuz.	- akuzativ
atd.	- a tak dále
dat.	- dativ
f.	- femininum
fr.	- francouzština, francouzsky
gen.	- genitiv
it.	- italština, italsky
lat.	- latina
m.	- maskulinum
n.	- neutrum
např.	- například
n. l.	- našeho letopočtu
nom.	- nominativ
os.	- osoba
pl.	- plurál
pol.	- polovina
port.	- portugalština, portugalsky
pozdnělat.	- pozdnělatinský
př. n. l.	- před naším letopočtem
resp.	- respektive

rét.	- rétorománština
řeč.	- řečtina
s.	- strana
sg.	- singulár
sr.	- srovnej
staroport.	- staroportugalsky
šp.	- španělština, španělsky
tn.	- to znamená
tzv.	- tak zvaný
viz.	- vizigótština, vizigótsky
voj.	- vojensky
vok.	- vokativ
*-	- u příkladů z lidové latiny tento symbol signalizuje, že jde o textově nedoložený tvar

1.3 ZNAKY FONOLOGICKÉ TRANSKRIPCE UŽITÉ V TÉTO UČEBNICI

Za účelem zachycení co nejuvěrnější zvukové podoby slov v jednotlivých etapách vývoje portugalštiny používáme v této učebnici fonetickou transkripci API, která byla zavedena v roce 1886 Mezinárodní fonetickou asociací (*Association Phonétique Internationale* – API). Tento systém značek je založen na principu, kdy jedné značce odpovídá vždy pouze jedna hláska a opačně. Seznam znaků je stále doplňován a upravován tak, aby mohl sloužit pro zachycení zvukové podoby všech světových jazyků. Vzhledem k tomu, že tato učebnice není primárně fonetickou prací, používáme transkripci fonologickou, která se zapisuje v šikmých závorkách //. Určité fonetické rysy, které nemají uplatnění ve fonologickém systému portugalštiny, tedy nezaznamenáváme. Jsou jimi např. rozdíl mezi polosamohláskami a polosouhláskami (obě označujeme jako /j/, respektive /w/).

Znaky fonologického přepisu

Foném, alofon	Charakteristika	Příklad
Samohlásky		
/a/	střední nízká orální	casa
/e/	střední středová orální	casa
/ẽ/	střední středová nazální	campo
/e/	přední polovysoká orální	fazer
/i/	vysoká středozadní orální	este
/ẽ/	přední polovysoká nazální	vento
/ɛ/	přední polonížká orální	céu
/i/	přední vysoká orální	vizinho
/ĩ/	přední vysoká nazální	vim
/o/	zadní polovysoká orální	todo
/õ/	zadní polovysoká nazální	bom
/ɔ/	zadní polonížká orální	bola
/u/	zadní vysoká orální	burro
/ũ/	zadní vysoká nazální	atum
Polosamohlásky a polosouhlásky		
/j/	vysoká přední polosamohláska/ polosouhláska orální	pai, piada
/w/	vysoká zadní polosamohláska/ polosouhláska orální	mau, mágoa
/j/	vysoká přední polosamohláska/ polosouhláska nazální	falem, pião
/w/	vysoká zadní polosamohláska/ polosouhláska nazální	falam, saguão
Souhlásky		
/b/	znělá bilabiální okluziva orální	barba
/β/	znělá bilabiální spiranta orální	abolir
/d/	znělá apikodentální okluziva orální	dente
/δ/	znělá alveodentální spiranta	espada
/dʒ/	znělá palatální afrikáta	hoje
/f/	neznělá labiodentální frikativa	fila
/g/	znělá velární okluziva orální	gama
/ɣ/	znělá velární spiranta orální	água
/k/	neznělá velární okluziva orální	fac
/l/	znělá apikoalveolární laterální frikativa orální	lobo
/ʎ/	znělá postdorsovelární laterála labializovaná	Portugal

/ɫ/	znělá palatální laterála orální	palha
/m/	znělá bilabiální okluziva nazální	mar
/m̃/	nazální skluz	campo
/n/	znělá alveodentální okluziva nazální	nome
/ŋ/	znělá velární okluziva nazální	banca
/ɲ/	znělá dorsopalatální okluziva nazální	ninho
/p/	neznělá bilabiální okluziva orální	pé
/r/	znělá jednokmitová apikoalveolární verberanta orální	falar
/r/	znělá vícekmitová apikoalveolární vibranta orální	rede
/R/	znělá vícekmitová velární vibranta orální	rir
/x/	neznělá dorsovelární frikativa orální	arrumar
/fi/	znělá glotální frikativa orální	amor
/s/	neznělá predorsoalveolární frikativa orální	cedo
/ʃ/	neznělá apikoalveolární frikativa orální	passo
/θ/	neznělá interdentalní frikativa orální	principal
/ʎ/	neznělá prepalatální labializovaná frikativa orální	xícara
/t/	neznělá alveodentální okluziva orální	pata
/tʃ/	neznělá palatální afrikáta orální	chave
/ts/	neznělá predorsodentální afrikáta orální	caça
/v/	znělá labiodentální frikativa orální	vale
/z/	znělá predorsoalveolární frikativa orální	fase
/ʒ/	znělá apikoalveolární frikativa orální	casa
/ʒ/	znělá prepalatální labializovaná frikativa orální	Tejo
/dz/	znělá predorsodentální afrikáta orální	prezar
Další znaky		
ā	dlouhá samohláska (v latině)	mālum
ǣ	krátká samohláska (v latině)	labor
/a:/	dlouhá samohláska	mare
/j/	palatalizace předcházející souhlásky	/kʲego/ – cego

2
VÝVOJ JAZYKA

2.1 OBECNÉ PRINCIPY JAZYKOVÉHO VÝVOJE

Nejprve si shrneme základní principy, které můžeme pozorovat ve vývoji jazyka obecně. Jde o několik obecných poznatků, které vytyčila již historicko-srovnávací jazykověda v 19. století. Tyto poznatky byly později do určité míry zpřesněny strukturalisty zabývajícími se vývojem jazyka ve 20. století. V této kapitole budeme vycházet z knihy *Vývoj španělského jazyka I.* od Bohumila Zavadila¹ (Zavadil 1998), který tyto principy shrnul do osmi bodů.

1. Jazyk je jev společenský

Z dnešního pohledu již jistě není pochyb o tom, že jazyk vytvořila lidská společnost jako nástroj vzájemné komunikace a myšlení a jde tedy o jev společenský. V minulosti se však objevily i jazykovědné školy či lingvisté, kteří považovali jazyk za přírodní jev, jehož životnost je časově omezena. Jako veškeré živé organismy se narodí, vyvíjí se, zestárne, později upadá a nakonec zanikne (zemře). Tuto myšlenku propagoval např. August Schleicher², zastánce tzv. naturalismu v jazykovědě.

2. Jazyk se mění

Každý přirozený jazyk, tzn. jazyk, který používá určité společenství lidí ke každodenní komunikaci, se neustále vyvíjí a proměňuje. Tím se liší od tzv. umělých jazyků, které jsou vždy vyvinuty, aby sloužily nějakému přesně danému účelu (např. informační jazyk, esperanto). U těchto jazyků je na prvním místě účel a až poté jejich užití, zatímco u jazyků přirozených jde v první řadě o jejich využití v praxi a až poté se postupně formuje jejich slovník a gramatika. Pro ověření tvrzení, že každý přirozený jazyk se v průběhu svého vývoje neustále mění, stačí porovnat stav určitého jazyka v různých fázích jeho vývoje. Podívejme se nyní, jak vypadal úvod Otčenáše v latině (jazyk, ze kterého se vyvinula portugalština), v portugalštině 15. století a v současném jazyce:

1 Bohumil Zavadil (1940) – český hispanista a romanista, autor řady publikací věnovaných zejména španělštině.
2 August Schleicher (1821–1868) – německý lingvista, jeden ze zakladatelů indoevropéistiky.

Pater noster qui es in caelis santificetur nomen tuum (latina).

Padre nosso o qual es em o ceo o teu nome seja exalçado e glorioso (portugalština – 15. století).

Pai nosso que estais no céu santificado seja o Vosso nome (portugalština – 21. století).

3. Jazyk se mění různým tempem ve svých jednotlivých subsystémech

Z hlediska proměnlivosti zcela určitě nejrychleji podléhá změnám subsystém lexikální, tedy slovní zásoba jazyka. Tato skutečnost souvisí s tím, co bylo řečeno výše. Jazyk je jev společenský a je tedy určitým způsobem závislý na stavu společnosti. Reaguje tak na změny, které se v ní dějí. Pokud se například objeví nová věc, nástroj či fenomén, je potřeba ho nějak pojmenovat. Naopak řada věcí či nástrojů se časem přestane používat a jejich názvy tak pomalu mizí z aktivní slovní zásoby společnosti, až po nějaké době přestanou být i samotným uživatelům daného jazyka srozumitelné. Často také dochází k tomu, že nějaké slovo se přestane používat a je nahrazeno synonymem, např. místo portugalského slova *coita* (bolest, utrpení, zármutek) se dnes používají slova *aflição*, *pena* či *dor*.

Dalším subsystémem, který se proměňuje poměrně lehce a rychle, je plán zvukový (fonologický či fonetický). Na rozdíl od lexika tento subsystém není většinou závislý na změnách, jež probíhají ve společnosti. Velice často ho ovlivňují vlivy vnější, zejména vliv cizího (sousedního) jazyka. Výslovnostní změny však bývají také způsobeny vnitřními jazykovými faktory, např. změny asimilační či disimilační atd. Jistou roli zde též hraje psychologie uživatelů daného jazyka a princip nápodoby. Určitá skupina mluvčích začne vyslovovat určitou hlásku jinak, než je běžné (např. pod vlivem jiného jazyka), a ostatní uživatelé daného jazyka tuto výslovnost mohou napodobovat. Jako příklad můžeme uvést tendenci k nahrazení vícekmitové vibranty /r/ uvulárou /R/, která se šíří v portugalštině od konce 19. století, a je přijímána jako standardní výslovnost čím dál tím větším počtem mluvčích. Na rozdíl od změn v lexikálním plánu se proměny subsystému fonologického leckdy ani nedají spolehlivě vysvětlit. Působí zde celá řada nahodilostí, které nemají jasné vysvětlení. Například palatalizace portugalského implozivního /s/, která proběhla v průběhu 18. století, nebyla doposud přesvědčivě vysvětlena.

Mnohem pomaleji se mění subsystém morfologický a syntaktický, tedy gramatika jazyka. Proměny gramatiky jazyka jsou většinou velmi pozvolné a bývají zapříčiněny změnami v subsystému fonetickém. Například zánik latinské deklinace byl způsobem modifikací přízvuku z melodického na silový a pádem některých finálních souhlásek. Vokalická kvalita se přeměnila na kvantitu (délku) a došlo k vyrovnání koncovek jednotlivých pádů, které tak již nemohly vyjadřovat syntaktické vztahy (*domina* [nom.], *dominam* [akuz.], *dominā* [abl.] > *domna*). Pádové vztahy se začaly vyjadřovat pomocí předložek a došlo tak ke změně morfologického typu jazyka – flexivní latina se změnila na převážně izolační románské jazyky. Z tohoto je také patrné, že jednotlivé subsystémy jazyka nefungují odděleně, ale vzájemně na sebe reagují.

4. Různé jazyky se nemění stejně rychle

Toto pravidlo platí i pro příbuzné jazyky. Když se podíváme např. na jazyky románské, zjistíme, že fonetický vývoj byl zdaleka nejprogressivnější ve francouzštině a naopak

nejarchaičtější rysy vykazuje portugalština, kde např. stav subsystému přízvukných vokálů přetrvává téměř nezměněn až do současného jazyka. Ukažme si nyní, jak se vyvinulo latinské slovo *rota* do několika románských jazyků.

rota (klasická lat.), *roda* (port.), *ruota* (it.), *rueda* (šp.), *roue* (fr.) – kolo

Z tohoto srovnání vyplývá jednoznačně archaický charakter portugalštiny, v italštině došlo k diftongizaci přízvukného vokálu *-o-* na *-uo-*, tato diftongizace však pokračovala ve španělštině na *-ue-*, konečně ve francouzštině se vzniklý diftong opět změnil na monoftong a navíc došlo k pádu intervokálního konsonantu *-d-*.

5. Tempo změn se mění uvnitř téhož jazyka v různých fázích jeho vývoje

Ve vývoji každého jazyka můžeme zaznamenat období bouřlivá, kdy se jazyk proměňuje velmi rychle, a období klidnější, která nejsou tak bohatá na jazykové změny. Tempo jazykových změn může záviset na vývoji společnosti, ale také na vnějších vlivech (styky s ostatními jazyky). Změny však mohou být vyvolány samotným jazykovým systémem a jeho snahou o vyrovnání určité nerovnováhy (asymetrie). Ve vývoji portugalštiny byly bouřlivými obdobími např. 14.–15. století, tedy období střední portugalštiny, kdy se stará portugalština měnila v jazyk klasický. Dalším obdobím, které bylo poměrně bohaté na změny, bylo 18. století, kdy došlo ke zrychlení portugalské dikce, z čehož vyplynula redukce nepřívukných vokálů. Došlo také k palatalizaci implozivního /s/. Jde tedy o změny, které daly portugalštině již její současný charakter. Po tomto období již opět nastala doba relativního klidu.

6. Jazykové změny jsou časově omezené

Tento princip se projevuje zejména ve vývoji hlásek. V podstatě jde o to, že nějaká změna zasahuje danou hlásku v určitém fonetickém kontextu pouze po časově omezené období. Pokud nastane stejná situace někdy později ve vývoji toho samého jazyka, ke stejné změně již nedojde. Jako příklad si můžeme uvést dvě portugalská slova, v jejichž latinském etymonu figurovalo intervokální /l/ – *quente* a *calor*. Jedním z nejpříčtějších rysů portugalštiny a galicijštiny oproti ostatním románským jazykům je pád intervokálního /l/ a /n/. Předpokládá se, že u prvně zmíněné souhlásky k tomuto jevu došlo ke konci 10. století. Slova, která se dostala do portugalštiny později, již tato změna nezasáhla. Toto je i případ uvedených slov. Zatímco slovo *quente* (teplý), které pochází z latinského *calente*, je součástí původní slovní zásoby portugalštiny, a proto došlo k pádu intervokálního /l/, u slova *calor* (< *calore*-) byl tento konsonant zachován, protože se dostalo do portugalštiny mnohem později (pro význam teplo bylo ve staré portugalštině používáno slovo *quentade*).

7. Nestejné tempo vývoje různých jazyků nesevřdí o jejich pokroku či zaostalosti

Vzhledem k tomu, že všechny přirozené jazyky slouží především k lidskému dorozumívání a nesměřují k nějakému cíli či ideálnímu stavu, se většina lingvistů shoduje, že počet změn, které v jazyce proběhly, není známkou pokroku či zaostalosti daného